

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ**

**BASKIYA KARŞI DİRENME HAKKI VE SİVİL İTAATSİZLİK
(TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**

Şeniz ANBARLI

**Danışman
Doç.Dr. Yeşim EDİS ŞAHİN**

2006

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “ Baskıya Karşı Direnme Hakkı ve Sivil İtaatsizlik (Türkiye Örneği)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım

.../.../2006

Şeniz ANBARLI

siyaset felsefesi ile şekillendiren sivil itaatsiz, itaatsizliğine rağmen hukuki ilkelere bağlı görünmektedir⁸⁷.

Sivil itaatsiz ve devrimci arasında bir karşılaştırma yapıldığında, sivil itaatsizlik eylemcisinin devrimci ile dünyayı değiştirme özlemini paylaştığı⁸⁸ düşünülebilir. Bu bağlamda sivil itaatsiz, devrimci, anarşist ve gnostik karşılaştırmalarında aslında sınırların çok da belirgin olmadığı sonucuna varılacaktır. Ancak sivil itaatsizlik, adaletsizliğin giderilmesinin ötesinde tümünden düzenin değiştirilmesi hedefine yöneldiğinde artık sivil itaatsizlikten başka bir şeydir. Dolayısıyla sivil itaatsizlik kendisi tanımlayan unsurların katkısıyla bir felsefi akımı ifade etmesinin yanında zaman ve mekânla sınırlı bir eylemdir.

II. SİVİL İTAATSİZLİĞİN ÖNDE GELEN DÜŞÜNÜRLERİNİN SİVİL İTAATSİZLİĞE TEORİK-PRATİK KATKILARI

Sokrates, Hanry David Thoreau, Mahatma Gandhi ve Martin Luther King, sivil itaatsizlik konusunda ortaya koydukları görüşleri ile sivil itaatsizliğe yaptıkları felsefi katkı yanında görüşlerle örtüşen eylemleri ile pratik anlamda da direnmenin şiddet kullanılmaksızın bir ahlaki pozisyonla gerçekleştirilebileceğini göstermişlerdir. Ökçesiz, Sokrates, Thoreau ve Gandhi'nin düşünce ve eylem tarzlarının hukuk devletinin gelişimine hizmet ettiklerini kaydetmektedir. Onların savaşımları, günümüz hukuk devletinin kuramsal ve hukuki berraklığını dönemleri itibariyle taşımayan devlet yapılanmaları için çağdaş hukuk devletine götüren yoldaki düşünce ve eylemlere ilişkindir. Bu bağlamda devletleri hukuk içinde hareket etmeye zorlayan sivil itaatsizlik eylemlerinin kuramsal kaynaklarını oluşturmuşlardır⁸⁹. King de bir insan hakları savunucusu olarak liderliğini yaptığı Sivil Haklar Hareketi ile sivil itaatsizliğin en önemli eylem adamlarındandır. Belirtilen düşünce ve eylem adamlarının sivil itaatsizliğe yaptıkları katkılar, bu

---

⁸⁷ Glenn Tinder, **Political Thinking The Perennial Questions**, Harper Collins Publishers, Boston, 1991, s. 120.

⁸⁸ Arendt, "Sivil İtaatsizlik", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, ss.77-118, s.97.

⁸⁹ Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s.48.

direnme düzeyinin gerek hukuk devleti idealine yaklaşma gerekse bir hak kategorisi biçiminde değerlendirilmesi yolunda atılan adımlarda sembolleşmektedir.

A. Sokrates ve Savunma'nın Sivil İtaatsizlik Açısından Değeri

Devletin tanrılarını tanımamak, devletin tanrılarının yerine yeni tanrılar ortaya atmak, gençleri baştan çıkararak onları doğru yoldan ayırmak gibi suçlamalarla yargılanan Sokrates'in (M.Ö.469-399) beş yüz kişiden oluşan kurul tarafından yargılanması sırasında yaptığı savunma, bir demagoji ve ironi ustalığının sergilenmesidir. Platon tarafından kaleme alınan Savunma, sivil itaatsizlik açısından değerlendirildiğinde, bu olguyu tanımlayan birçok unsurun varlığı göze çarpmaktadır. Sokrates'in kendisine isnat edilen suçlamalar noktasında, sözü edilen eylemlerinde şiddet unsuruna rastlanmamaktadır. Filozofun eylemlerinden ötürü yargılanmaktan kaçmayıp, eyleminin sonucuna katlanma bilinci de ahlaki motivasyonunun yüksekliği kadar cezaya katlanma sorumluluğuna da işaret etmektedir.

Sokrates, gençleri baştan çıkarmakla ilgili suçlamalara şöyle cevap vermektedir:

“Benim sokaklarda dolaşarak genç, yaşlı hepinizi bedeninize, paraya pula değil, her şeyden önce canın, tinin eğitimine, yetkinliğine önem vermeniz gerektiğine inandırmaktan başka bir ereğim yok. Bakın gene söylüyorum size; zenginlikle, parayla, pulla elde edilemez erdem, ama zenginlik, genel olsun özel olsun her türlü iyilik ancak erdemden gelir”⁹⁰.

Socrates, gençleri yoldan çıkarmaya değil onları erdem sahibi olmaya yönlendirdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla düşünür kendisini, yoldan çıkarıcıdan ziyade bir eğitmen olarak görmekte ve bu uğraşının, sürgüne gönderilse bile süreceğini söylemektedir. Gerek yeni tanrılar inşa etmek, gerekse gençleri baştan çıkarma konusunda yapılan suçlamalara karşı, kendisini tanrının, devletin başına bela ettiği bir atsineği olarak göstermektedir ki buradaki ironi dikkat çekicidir; bir at

---

⁹⁰ Eflatun, **Sokrates'in Savunması**, (Çev. Teoman Aktürel), Remzi Kitabevi, 8.b., İstanbul, 2002, s.37.

sineği kadar rahatsız edici ve bir at sineği kadar zararsız. Savunma'nın geneline hâkim olan bu tutum, erdeme yönelik ısrarı noktasında kendisini bir bilge olarak sunmasına dönüşmektedir. Yasanın buyruğuna uyarak kendisini savunması ve sürgüne gönderilme şansını elde ettikten sonra kaçma ihtimali olmasına karşın, verilen ölüm cezasına rıza göstermesi hatta bu cezayı özellikle istemesi, Sokrates'i yasalara sadık bir yurttaş olduğu kadar, cezaya katlanma bilincini taşıması nedeniyle de bir sivil itaatsiz yapmaktadır.

Olsen, Sokrates'in vicdani itaatsizliğini ya da cezaya itaat ederek sergilediği ahlaki durumu açıklarken, temel kaynağını, Sokrates ve arkadaşı Crito arasındaki diyaloglarda bulmaktadır. Crito, Sokrates'i hapisten kaçmaya ikna ve yardım etmeyen çalışan kişidir. Birçok kanun adamı ve diğerleri Sokrates'in tartışmasını; "vicdana aldırılmayarak kanuna itaat etmek gerekir" şeklinde anlamıştır. Oysa Olsen, yapılan seçimi ve bu diyaloğun bir alternatifini göstermeye çalışmakta ve Sokrates'in Yunan kanunlarına itaatine etmek yerine Yunan geleneklerine meydan okumasına dikkat çekerken aslında ölümle gözdağı vermek istediđini⁹¹ düşünmektedir. Bu perspektif, ahlaken kabul edilebilir vicdani itaatsizlik davranışının insanlar nezdindeki şüphelerin artmasına yol açacaktır. Sokrates, kanuna itaati savunmasına ya da cezaya incelikle uymasına rağmen gerçekte eşitlikçi bir düzen kurmak için radikal biçimde provokatif davranmıştır.

Sokrates, mecazi anlamda kölelik ve karmaşık bir yolla beden-ruh ilişkisi üzerinde dururken, beden yaşadığı sürece ruhun ona kul olması, efendiye kulluğa benzetilmektedir. Kötü olan, insanların erdemi kaybetmeleri, beden köleliğine razı olup, kendilerini sınırlandırmalarıdır. Varlığın, kendisini sınırlanması ve yönetmesi arasındaki farkı ayırt edebilmesi önemlidir. Daha açık bir deyişle, sadece bir güç olarak özgürlük düşüncesinin muazzam önemi kavranabilirse, bir kişi ya da bir olaya doğrudan tavır alınabilir. Efendiye körü körüne itaat yerine, kurallara karşı gelinerek ruhun bedene köleliğinin önüne geçilebilir. Bu durum özgürlük kazanımı açısından önemli bir deneyim kabul edilmektedir⁹².

---

⁹¹ Olsen, a.g.m., s.930.

⁹² Patterson ,a.g.e.,s.182.

Buradan hareketle Socrates' e göre bir kişi, yeri neresi olursa olsun sakıncalı gördüğü şeye karşı direnmeli ve bu davranışın doğuracağı sakıncalara değil onura odaklanılmalıdır. Dolayısıyla tüm yaptıklarıyla, tıpkı bir savaş meydanında komutanın gösterdiği ölüm sakıncası karşısında olduğu gibi bırakıp kaçmayı -ağır bir suç olarak gördüğü için- kendisine yakıştıramamış ve diretmiştir⁹³. Bu çerçeveden bakıldığında Sokrates'in ölüme razı olması teslimiyetten çok yasaya ve yönetime karşı bir direnme biçiminde yorumlanabilse de şahsında somutlaşan, "ölümü bilerek seçmek" huzurlu bir biçimde Tanrı ile buluşmanın ödülü olmaktadır. Ancak diğer yandan ahlaki bakımdan kirlenmiş olarak ölmek, ölümler diyarı yerine mezara tıpkı bir hayalet gibi yarı canlı yarı ruh olarak gitmek⁹⁴ anlamına gelmektedir. Düşünür bu şekilde eyleminin kaynağını dinsel bir tema ile zenginleştirerek, direnmemeyi kutsalla birleştiren görüşlere ilk karşı çıkan kişidir.

B. Henri David Thoreau: Bir Sivil İtaatsizlik Teorisyeni ve Eylemci

Yazar ve doğa tarihçisi Thoreau (1817-1862), sivil itaatsizlik (civil disobedience) olgusunu, olgunun hukuki ve siyasi bilinç düzeyini yansıtacak biçimde kullanan ilk düşünürdür. Düşünürün 1848'de verdiği "Civil Disobedience" olarak tanınan konferansı bu terimin doğmasına neden olmuştur⁹⁵. Thoreau'nun bir sivil itaatsizlik teorisyeni olmasının yanında öncelikle bir sivil itaatsizlik pratisyeni olması nedeniyle de eylemci olduğunun altı çizilmelidir. O'nu bir sivil itaatsiz eylemci yapan olay, 1848'de yerel görevlilerin Thoreau'dan kelle vergisini ödemesi, aksi takdirde hapse atılacağını bildirmeleri ile başlamıştır. Thoreau'nun eylemini yalnızca bireysel bir tepki olarak görmememiz yolunda önemli kanıtlar bulunmaktadır. Kölelik karşıtlarına göre, kelle vergisini ödemeye karşı çıkmak, aynı zamanda köleliği destekleyen yönetime karşı durmayı da göstermenin bir yoluydu. Kölelik

---

⁹³ Eflatun, a.g.e., s. 35.

⁹⁴ Patterson, a.g.e., s.183.

⁹⁵ Ökçesiz, **Sivil İtaatsizlik**, s. 29. Bir natüralist de olan Thoreau'nun doğaya ilişkin görüşleri ve göl kıyısındaki yalnız yaşamı, onu sivil itaatsizlik olgusuna vereceği katkı için hazırlayan bir süreç olarak görülebilir. Buna ek olarak sivil itaatsizliği bir kurama dönüştürme noktasında, okuduğu "Nature" adlı eserin de, fikirlerini geliştirdiği söylenebilir. Düşünürün aşkını gelişiminde, bilginin onayı, ruhun üstünlüğüne inanç, hazzı yükseltmek ve doğayı yüceltmek, insan davranışının bencil olmayan standartlarını yükseltmek, aradığı sorulara cevap bulmada önemli noktalar. Carl Bode, **The Portable Thoreau**, Penguin Books, New York, 1977, s.15.

karşıtı politika üretimi konusunda düşünür, saldırgan kölelik karşıtları içinde yer almamış, tek mümkün çözümü insanların düzeltilmesine bağlayan daha pasifist grupların düşüncelerini benimsemiş ve kelle vergisini ödememesinin gerekçesini de bu anlayış oluşturmuştur⁹⁶.

En iyi yönetimin en az yönetim olduğunu benimseyen hatta daha da ötesinde en iyi yönetimi hiç yönetmeyen yönetim biçiminde değerlendiren Thoreau, yönetimin işe yarar olması için halkı özgür bırakmasını gerekli görmektedir. Pratik düşünen bir vatandaş olarak, kendilerini yönetim dışı sayanların aksine düşüncesinin yönetimin ortadan kaldırılmasıyla değil iyileştirilmesiyle⁹⁷ ilgili olduğunu vurgulamaktadır. Söz konusu vurgulamanın temelinde Thoreau'nun hiçbir yönetimi onaylamayan anarşistlerden kendisini ayırmak çabasının yattığı düşünülebilir. Çünkü hedeflediği aslında yönetimin reddi değil özgürlüklerin geniş tutulduğu bir yapılanmanın gerçekleştirilmesidir.

İnsanlığımız Thoreau'ya göre yönetime tabi olmamızdan önce gelir. Yapmakla yükümlü olunan tek şey şartlar ne olursa olsun doğruluğuna inanılan şeyi uygulamaktır. O, kitleler halinde devlete, vatandaş olarak değil vücutlarla bir makine olarak hizmet edildiğini düşünmektedir. Bu noktada karşımıza, vicdanlara aykırı gelen durumların onaylanmasıyla ilgili bir yakınma çıkmaktadır:

“Kanunlar insanları asla adil kılmaz; ama iyi niyetli kişiler bile, kanunlara saygı göstermek adına her gün adaleti çiğnemeye engel olurlar. Kanunlara körü körüne uymanın doğal bir sonucu; asker, albay, yüzbaşı, onbaşı, er, barut taşıyıcının ve ordu mensubu başka kim varsa mükemmel bir düzenle sıralanıp tepelerden ve vadilerden geçerek savaşa yürümeleridir; sağduyularına ve vicdanlarına ters gelmesi, savaşa gitmeyi zorlaştıracaktır...”⁹⁸.

İnsanların sadece vicdanlarıyla uyumlu olmayan bir yasayla ya da durumla karşılaştıklarında itaat etmeme yükümlülükleri belirecektir. Dolayısıyla neyin doğru ve neyin yanlış olduğunun belirlenmesinde, yönetimin kabul ettirdiği alışkanlıklar

⁹⁶ Walter Harding, “Sivil İtaatsizliğe Giriş”, **Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş**, ss.23-40, s. 24-25.

⁹⁷ Henry David Thoreau, “Sivil İtaatsizlik”, **Doğal Yaşam Ve Başkaldırı**, (Çev. Seda Çiftçi), Kaknüs Düşünce Yay., 1.b., İstanbul, 2001, ss.281-302, s.281-282.

⁹⁸ y.a.g.m., s.283.

değil kişilerin vicdanları yol gösterici olacaktır. Buradan yola çıkarak varılacak sonuç, haksızlığa destek vermemenin herkesin ödevi olduğudur.

Thoreau, “Sivil İtaatsizlik” makalesinden birkaç yıl sonra, zorba yönetime karşı pasif olduğu kadar aktif de olunabileceğini göstermiştir. Nitekim zenci köleliğe karşı savaşın altını çizirken şöyle seslenmektedir;

Baskı altında özgürlüğünüzü kazanmak için acele edin

Sizler özgürlük için mi ağlıyorsunuz?

Yanıp tutuştüğünüz özgürlüğe izin verin⁹⁹.

Düşünür bu sözleriyle, köleliğin kaldırılması mücadelesinde sivil itaatsizliği değil, aktif direnmeyi öğütler görünmektedir. Nitekim bu sözler açıkça bir direnme çağrısıdır. Bunun yanında Thoreau, tüm insanların zorba ve dayanılmaz yönetime direnme ya da bağlılığı reddetmek anlamında devrimin haklılığına inandığı halde, harekete geçmediklerinden yakınmakta ve isyan etmenin bu durumda mümkün olmadığını belirtmektedir.

C. Mahatma Gandhi : Bir Pasif Direnişçi

Mohandas “Mahatma” Gandhi (1869-1948) bağımsız bir Hint devleti kurmak yolunda, şiddeti reddederek, barış ve birlik adına mücadele vermiş bir dava ve düşünce adamıdır. İngiltere’de hukuk eğitimi görmesinin ardından Güney Afrika’da avukatlık yaptığı sırada buradaki Hint işçilerini ırkçılığa karşı korumak için çaba harcamış, 1914’de Hindistan’a döndüğünde ilk kez Güney Afrika’da uyguladığı ahimsa (şiddetin reddi) ve satyagraha (şiddet dışı direniş) ilkelerini yaygınlaştırmaya çalışmıştır. Amaç, şiddet içermeyen sivil itaatsizlik eylemleriyle Hindistan’ın İngiliz yönetiminden kurtarılması ve bağımsızlığa kavuşturulmasıdır. Gandhi, 30 yılı aşan bir sürede satyagraha eylemlerine öncülük etmiş, hapse atılmasına ve şiddete maruz kalmasına rağmen davasından vazgeçmemiştir¹⁰⁰. Gandhi, şiddete tam anlamıyla

⁹⁹ Bode, a.g.e., s.25.

¹⁰⁰Thomas Merton, **Gandhi ve Şiddet Dışı Direniş**, (Çev. Seda Çiftçi), Kaknüs Yay.,2.b.,İstanbul, 2003, (tanıtım yazısından alınmıştır)

karşı olmasının yanında, kişinin maddi ihtiyaçlarının en aza indirilmesini savunan bir öğretiyile, Budizm'in izinde bir yaşam sürdürmüştür. Bu bağlamda eyleminin dayandığı felsefe ile tutarlı bir ilişki içindedir. Gandhi'nin ahimsa ve satyagraha ilkelerinin doğru biçimde algılanması, sivil itaatsizliğin Hint düşüncesinde dayandığı felsefi alt yapının algılanması bakımından da önemlidir.

1. Ahimsa Kuralı (Şiddetin Reddi)

Şiddetsizlik terimi, Sanskritçe “*ahimsa*”dan İngilizceye çevrilerek bu dile girmiştir. Gandhi, felsefesinin en temel ilkesi olan ahimsayı, St. Paul'un anlayışındaki sevgi olarak açıklamaktadır. Etimolojik açıdan ahimsa, zarar vermemeye karşılık gelmektedir. Pek çok Hindu yazara göre de azizlere yaraşan kusursuzluk ilkelerinden ve görevlerinden biri biçiminde değerlendirilmektedir¹⁰¹. Ahimsa kuralının sadece felsefi ve ahlaki bir forma karşılık gelmediği Hint Budizmi çerçevesinde bir yönetim ilkesi olarak da benimsendiği görülmektedir. M.Ö. 272-232 yılları arasında Budist devlet idealini gerçekleştirmeye yönelik Kral Asoka'nın idam cezası uygulamaması ve hiçbir canlının öldürülmemesine dayanan ahimsa kuralını benimsemesi bunu kanıtlamaktadır. Asoka, diğer inançlar konusunda da hoşgörülü davranmasının yanında herkesin ortak bir amentüye bağlanmasında¹⁰² ısrar etmiş ve Budist idealleri gerçekleştirmeye çaba harcamıştır.

Gandhi, eski Hinduizmin zahitlik (dünyevi işlerden el çekme) doktrini ile Yeni Ahit'teki agapaik¹⁰³ vurgu arasındaki doğru dengeyi bulmaya çalışmış ve yaşamı baştan sona şiddetli kişisel asketizmin özümsemesi biçiminde geçmiştir. Bu noktada, Gandhi'nin kendi kurtuluşu, Hindistan'ın özgürlüğü ile birlikte gerçekleşecektir¹⁰⁴.

---

¹⁰¹ Miller, a.g.e., s.25-27.

¹⁰² Wach, a.g.e, s.370-371.

¹⁰³ Agapaik (agape), İncil'de geçen ve aşk-sevgi anlamına gelen bir terim olup, buradaki aşk eros olmayıp kardeşlik, kardeşçe sevgi demektir. St.Paul agapeyi Tanrı hakkında kullanmış ve Tanrının aşk olduğunu belirtmiştir. Tanrının baba olarak adlandırılması bu görüş ile temellendirilebilir. Agapaizmin özü olan insan sevgisi sadece Hıristiyanlığa özgü olmadığı gibi Tanrının insan kılıfına bürünmesi de Tanrı-ahlak ilişkisine önemli bir yenilik getirmemektedir. bkz. Mehmet S.Aydın, **Tanrı-Ahlak İlişkisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara,1991, s.197-198.

¹⁰⁴ Miller, a.g.e., s.28.

Varlığın temel kanunu olan ahimsa, toplumsal eylemler için bir çıkış noktasıdır. Çünkü bu ilke insandaki barış, adalet, düzen, özgürlük yolundaki içgüdüsel arzuya örtüşmektedir. Oysa himsa (şiddet), kişiyi yozlaştırır ve zorbalığa zorbalıkla karşılık vermek arzusunu tahrik ederek kişideki bozulmayı artırır. Ahimsa, gücü ele geçirmek için uygulanan bir politika olmayıp, gücün barışçıl yollarla aktarılmasını sağlamaktadır. Söz konusu ilke kişinin doğasında bulunduğu için herkes onu öğrenebilmektedir. Gandhi ahimsayı, dünyada hiçbir gücün silemediği en büyük ilkelerden biri olarak görmekte ve uğruna ölen insanlar olsa da onun asla ölmeyeceğine, bu inancın sadece bu dava uğruna ölen insanlar tarafından yaygınlaştırılabileceğine inanmaktadır. Ahimsanın evrensel olarak uygulanması, Tanrı'nın gökyüzüne olduğu gibi yeryüzüne de hükmetmesini sağlayacaktır¹⁰⁵. Gandhi, sözü edilen ilkenin bir kural olarak uygulanmasını, Tanrı buyruklarının uygulanmasıyla eş değer görmektedir.

2. Satyagraha (Şiddet Dışı Direniş)

Literatürde, ruh gücü, gerçeğin gücü biçiminde tanımlanan satyagrahanın tek başına bu tanımlamalara karşılık gelemeyeceğini belirten Miller'e göre kavram, "*En büyük gerçekliğe derinden bağlılıkla gelen güçtür*"¹⁰⁶. Satyagrahi ise gerçeğin şiddet olmaksızın savunulmasına kendisini adayan kişidir. Satyagraha'nın başarıya ulaşması için gerekli görülen şartlar şunlardır¹⁰⁷:

- Satyagrahinin muhalifine karşı kalbinde kin beslememesi
- Davanın gerçeği yansıtması ve önemli olması
- Satyagrahinin sonuna kadar acı çekmeye hazır olması .

Gandhi, ruhun gücüne dayalı gerçekleştirilen, şiddet dışı direnme yoluyla Hindistan'ın siyasi özgürlüğüne kavuşacağını sezmekle birlikte 1921'de Bombay'daki ve 1922'de Chauri ve Chaura'daki ayaklanmalar sonucunda, disipline olamayan takipçileriyle savaşın sürdürülemeyeceğini anlamıştır. Disiplin

---

¹⁰⁵ Merton, a.g.e.,s. 43-45.

¹⁰⁶ Miller, a.g.e., s.28.

¹⁰⁷ Merton,a.g.e.,s.51.

yokluğundan kaynaklanan başarısızlık, daha fazla sayıda şiddet dışı direnişin ortaya çıkmasına engel olduğu gibi eylem tarzı, hedefe ulaşmada imkânsız ve nafîle bir çaba olması noktasında eleştirilmiştir. Bu noktada atılan ilk adım, şiddet dışı direnişçilerden oluşacak büyük bir orduyu disipline ve organize etmek olmuştur¹⁰⁸. Bu aşamada temel sorun hem böylesi bir orduyu disipline etmek hem de zihni alışkanlıkları değiştirme noktasında düğümlenmiştir.

Gregg, Hindistan'daki durumu, bir kimsenin isminin ancak bir şiddet dışı direniş başarıya ulaştığında o dava ile anılacağını belirterek açıklama yoluna gitmektedir. Kaldı ki İsa'nın ve Hıristiyan şehitlerinin durumu göz önüne alındığında, onlara haksızlık edenlerin gerçek şiddet dışı direnişle karşılaşmadıkları görülür. Bu noktada ileri sürülen görüş, eğer tarihte şiddet dışı direnişe daha çok başvurulmuş olsaydı ölümlerin daha az olabileceğidir. Zira şiddet beraberinde yine şiddeti doğurmuştur¹⁰⁹. Buradan hareketle şiddet dışı direnişin tam anlamıyla başarıya ulaşmasa da en önemli kazancın, daha az tahribatın meydana gelmesinde olduğu sunucuna varılabilir.

Şiddet dışı direniş mistizmindeki en tipik ve az alışılmış öge, zengin sanayi toplumu fikrinin reddedilmesidir. Gandhi'ye göre hırs, sistematik terör ve baskı unsurlarını içinde barındıran bir toplum her zaman şiddet yanlısı bir eğilim içinde olacaktır. Bunun nedeni, böyle bir toplumun sürekli bir düzensizlik ve karmaşa içinde bulunmasıyla açıklanmaktadır. Zira O, güce dayalı modern bir devletin, düzeni bozan içi ve dış güç odaklarına karşı şiddet dışı direnmesini mümkün görmemektedir. Sonuç olarak satyagraha, şiddet kullanarak barış ve düzeni korumayı uman bir toplumun iddialarını ciddiye almamaktadır¹¹⁰.

Batı'da kendi çelişkilerini çözmeye çaba harcamak yerine başka halkların çatışmalarıyla uğraşmak gibi köklü bir gelenek bulunmaktadır. Bu doğrultuda çatışmaların yetersiz tanımlanması yanında, çatışma hedeflerinin de kesin çizgilerle belirlenmediği dikkati çekmektedir. Bu haliyle çatışma, genellikle yolun üzerindeki

---

¹⁰⁸ Gregg, a.g.e., s.69.

¹⁰⁹ y.a.g.e., s.70.

¹¹⁰ Merton, a.g.e., s.25.

bir engel kabul edilmekte, insanın kendisini değiştirmesi için bir fırsat olarak görülmemektedir. Yaygın görüş, çatışmanın karşı tarafı değiştirmeye yarayan bir araç olmasıdır¹¹¹. Sözü edilen görüşü, şiddet üzerine kurulu Batı devletlerinde çatışmaların baskıyla sindirilmesinin doğal olarak kabul edilmesi desteklemektedir ki bu düşünce silahlanma yarışında somutlaşmaktadır.

Gandhi'nin eyleminin dayandığı şiddet dışı direniş prensibi ilk bölümde incelendiği üzere Hindu geleneklerinden beslenmektedir. Batılı sanayi toplumlarının ise bu tür bir gelenekten tevarüs edilen kaynakları bulunmamaktadır. Toplumdaki tüm üretim biçimlerini çıkar anlayışı üzerine kuran bir toplumda, nihai hedef kârın sağlanması olduğundan, bunu yok etmeye çalışacak bir güce karşı yürütülecek direnme faaliyeti de şiddetten uzak olamayacaktır. Ancak bu şekildeki bir yorumun, modern toplumlarda şiddet dışı direnme durumunu olanaksız kılmaya yönelteceği unutulmamalıdır. Gandhi'nin yorumu, Hindistan'ın o yıllarda içinde bulunduğu şartlarla birlikte değerlendirildiğinde, Batı'ya karşı takındığı tutumla özdeştir ve ulusal kurtuluş mücadelesine dayalı bir tepkinin yansıması olarak da değerlendirilebilir.

Gandhi'nin pasif direnmeyi tanımlayan çatışma normları, gerçekleştirilecek bir direnmenin planlılığını, kararlılığını ve ahlakiliğini ortaya koymaktadır: Çatışmanın karşıtla karşılaşmanın bir vesilesi ve toplumu yeniden şekillendirme fırsatı olarak düşünülmesi, çatışmalarda yaralayıcı ya da zarar verici eylem ve sözlerden kaçınılması, cezalandırılmaktan kaçınılmaması, en yumuşak çatışma biçimlerinin kullanılması, çatışmaların çözüme, süreci uzatmadan ulaştırılması, karşıtın zorlanmayıp ikna edilmesi, daima kabul edilebilecek çözümler aranması, karşıtın baskı altına alınmaması.¹¹² Belirtilen çatışma normları, sivil itaatsizliğin unsurları kabul edilen kriterlerin gerçekleştirilmesi bağlamında değerlendirildiğinde, ilk bölümde incelenen Hint siyasal düşüncesi ve felsefesinin esasları ile -Budizm'in olumlu erdem kuralları kabul edilen, acıya katlanma, merhamet, kin gütmeme ve

---

¹¹¹ Johan Galtung, "Gandhi ve Alternatif Hareket Teoride Satyagraha-Normlar", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, ss.209-223, s.221-222.

¹¹² y.a.g.m., s.210-212.

yapılanı bağışlama- büyük bir tutarlılık içindedir ¹¹³. Çatışmanın pasif, şiddetsiz ve barışçıl biçimi sivil itaatsizliği tanımlayan unsurlarla birebir örtüşmekte, eylem sonrasındaki yaptırımdan kaçınmama ilkesi ahlakilik özelliğini pekiştirmektedir. Gandhi'nin Hindistan'ın bağımsızlığı yolunda kullandığı sivil itaatsizlik eylemleri belirtilen kuralara uyulması nedeniyle hem teorik hem de pratik anlamda bir değer ifade eder.

3. Gandhi Liderliğindeki Sivil İtaatsizlik Eylemleri

Gandhi 1893-1914 yılları arasında Güney Afrika'da avukatlık yaparken, Apartheid rejiminin ırk ayrımı politikalarına maruz kalan Hintli göçmen işçilerin haklarının savunucusu durumuna yükselmiştir. Gandhi'nin Güney Afrika'da geçirdiği yıllarda oluşturduğu ideolojisinin temellerini, şiddet karşıtlığı, sivil itaatsizlik, pasifizm, uzlaşmacılık, çilecilik, Hinduizm akımının dinsel mistik öğeleri, dinlere saygı ve teknoloji karşıtlığı oluşturmaktadır. 1915'te Hindistan'a dönen Gandhi'yi karşılamaya gelen on binlerce Hintli, O'nun Hindistan için milli bir simge haline geldiğinin bir kanıtıdır. Hindistan'da olduğu yıllar boyunca İngiliz emperyalizmine karşı pasif ve uzlaşmacı bir çizgi izlemiştir. Avrupa ürünlerini boykot, sivil itaatsizlik gibi eylemler gerçekleştiren Gandhi'nin ayaklanmaya ve ulusal kurtuluş için savaşa karşı olduğu görülmektedir.

Gandhi liderliğinde gerçekleştirilen eylemler şöyle sıralanabilir¹¹⁴:

- 1906'da Transvaal'de Hintlilerin kaydedilmesi için parmak izlerinin alınmasını emreden ve polise bunun kontrolü için evlere girme yetkisini veren yasaya karşı kampanyalar düzenlenmesi. İlk kampanyada kayıt idareleri gönüllülerce işgal edilmiştir. Gandhi, yasanın iptali konusunda yönetimin verdiği sözleri tutmaması üzerine izinsiz sokak satıcılığı ile Hintlilerin tutuklanarak hapishaneleri doldurmaları çağrısı yapmış, 1908'de üç bin Hintli Johannesburg'ta bir caminin önünde kendi kayıt belgelerini yakmıştır.

¹¹³ Hançerlioğlu, a.g.e., s.52.

¹¹⁴ Ökçesiz, *Sivil İtaatsizlik*, s.36-37.

- Yönetimin söz verdiği halde kafa vergisini kaldırmaması ve Farisi, Hintli ve İslami evlilik sözleşmelerini geçersiz sayması üzerine aktif bir başkaldırıya yönelinmiştir. Bu yoldaki eylemlerde rol oynayan kadınlar başta olmak üzere çok sayıdaki kişinin tutuklanmasıyla hapishaneleri yönetmek imkânı hale gelmiştir.
- 1930'dan itibaren Hindistan'a dominyon statüsü verilmesi isteğinin reddi üzerine tuzda hükümet tekelinin kaldırılmasını isteyen bir direnme başlatmış bu amaçla deniz kıyısında gerçekleştirilen yürüyüşle bir miktar tuz toplanabilmiştir.

Yaşamının bir suikastla sonuçlanmasına kadar geçen sürede defalarca hapse atılmasına rağmen inançların ödün vermeyen Gandhi, daha önce de belirtildiği üzere sabırla yoğrulmuş felsefesi ile çatışmaları sivil itaatsizlik yöntemleriyle çözmeyi başarmış bir liderdir. Gandhi'nin yaşamından çıkarılacak en büyük ders, Batı'nın manevi gelenekleri ve akıyla bir Hintli olarak kendi ülkesinin mirasını keşfetmesidir. Yıllar boyu derin sessizliğe gömülen kitleler O'nun sayesinde harekete geçmiştir. Ancak Hint ruhu ya da Hint bilgeliği mesajı yalnızca Hindistan için değil tüm dünya içindir. Dolayısıyla Gandhi'nin düşüncesinde şiddet dışılık sadece Hindistan'ın kendi kimliğine yönelmesi noktasında halkını yabancı egemenliğinden kurtarmaya dönük bir taktik olmayıp, kendi içinde gerçekleştirilen manevi birlikten kaynaklanmaktadır. İç bütünlükle birlikte gelen manevi ve kişisel özgürlük, ulusal özgürlüğü de getirecektir¹¹⁵.

D. Martin Luther King: Bir İnsan Hakları Savunucusu

2. Dünya Savaşı'nın ertesindeki yıllar, dünyanın pek çok yerinde tahribatlara yol açan eski ırkçı dengelerin değişmeye başladığı yıllardır. King, Hindistan'da, Afrika'da Amerika'da olgunluğa ulaşan değişimi fark etmiş ve giderek zenci gettosunun lideri haline gelmiştir. King, öncelikle Philip Randolph*'un, eylemine esas olacak ve Gandhici taktiklerde ifadesini bulan girişiminin, bir ulusal sivil itaatsizlik

¹¹⁵ Merton, a.g.e., s.19-20.

* Asa Philip Randolph (1889-1979) Gandhi'nin şiddetsiz doğrudan eyleme yönelik prensiplerini temel almış, Amerika'da Çağdaş Sivil Haklar Hareketi'nin öncüsüdür. Yaşamı, ekonomik ve etnik eşitliği sağlamak üzere yürütülen bir mücadele içerir.[http:// www.georgemeany.org](http://www.georgemeany.org) (Erişim:23.05.2005).

eylemi olduğunu kavramış ve bu eylem tarzlarını temel almıştır¹¹⁶. Randolp'un 1947'deki eylemi, ayrılıkçı güçlere karşı yürütülen bir sivil itaatsizlik hareketidir. King, zenci topluluğunun ruhsal özelliklerini izleyerek, bu ruhu sabırlı, teslimiyetçi ve kabullenmeci biçimlerinden uzaklaştırarak, iş ve sosyal hizmet haklarını talep eden biçime dönüştürmüştür ki bu noktada kaderi de biçimlenmeye başlamıştır. Güney Amerika'da iki yüzyıl boyunca kölelik ve vergi gibi çeşitli hilelerle siyasal katılımı engellenen siyahların, oy kullanabilmeleri ancak 1960'lardaki Sivil Haklar Hareketi sonrasında mümkün olabilmıştır¹¹⁷. O'nun öncülüğündeki Sivil Haklar Hareketi, insanları renk temelinde ayrıma tabi tutan anlayışlara karşı geliştirilmiş bir toplum sevgisi hareketidir.

Söz konusu toplum sevgisi, agapaik vurgular içermekte ve kaynağını Hıristiyanlıktaki "*düşmanlarınızı seviniz*" sözünde bulmaktadır. Bu anlayış, sevginin kayıtsız şartsız halidir ve sevgiyi hak eden insanlarla hak etmeyen insanlar arasında bir farkın varlığına işaret etmemektedir. King, pasif direnmenin aktif ve provoke edici özelliğinin farkındadır; şiddet dışı savaş cesaret gerektirmektedir. King'in, eylemi için gerekli saydığı cesaret şu sözlerde görülmektedir. "*Savaşmayacağım ancak razı da olmayacağım*", "*Öldürmek istemiyorum ancak ölmeyi de istemiyorum*"¹¹⁸.

King'in başarısı, Hıristiyanlığın bu tutumunu eyleme dönüştürmesindedir. Dönüşümde Gandhi'nin Satyagraha'sı temel kaynak olup, adaletsiz yasalara karşı direnme, sonuçta hapse girmeyi gerekli kılsa bile onaylanmaktadır. Kız ve erkek çocuklarının beyaz kardeşleriyle bir arada olacağı, tüm insanların eşit yaratıldığından hareketle, renk ayrımına tabi tutulmadığı bir dünyayı düşleyen King'in Sivil Haklar Hareketi, böylesi bir düşün gerçekleştirilmesi hedefine dönüktür. Sivil Haklar Hareketi açısından Aralık 1955'te Alabama'da gerçekleşen bir olayın sembolik ve tarihi bir önemi bulunmaktadır. Bir otobüste beyazlara ayrılan yerde oturan Rosa Parker adlı zenci kadın yerini vermeyi reddedince Jim Crow Yasaları olarak bilinen

---

¹¹⁶ Lerone Bennett, **What Manner Of Man Martin Luther King**, Johnson Publishing Company, Chicago, 1964, s.34.

¹¹⁷ Anthony Downs, **Political Theory and Public Choice, The Selected Essay Of Anthony Downs**, Edward Elgar Publishing Limited, USA, 1998, S. 132.

¹¹⁸ Flip Schulke , Penelope Mcphee, **King Remembered**, Pocket Books, New York, 1986, s. 78-83.

bir yasa gereğince tutuklanır. Şehrin papazı olan Martin Luther King Parker'i savunur ve otobüs boykotu kitlesel hale dönüşür. Zenciler, restoranlarda ve barlarda “beyazlara özeldir” yazılarının altına oturarak seslerini duyurmaya çalışırlar¹¹⁹.

Sivil Haklar Hareketi, 1960'da Alabama Devlet Koleji'nden atılan siyah öğrenciler için “özgürlük olmaksızın eğitim faydasızdır” sloganıyla gösteriler düzenleyen binlerce öğrenciden kuvvet almış ve gösterilere beyaz öğrencilerden de destek gelmiştir. Hareket kapsamında, öğrenci hareketlerini koordine etmek amacıyla kurulan Öğrenci Şiddetsizliği Koordinasyon Komitesi (SNNC: The Student Nonviolent Coordinating Committee) ırk ayrımının kaldırılması için şiddet dışı protestoları tanımlamış, bu amaç dışında evrensel ölçekteki barış niyetiyle 1965'te Vietnam'daki savaşa ve bu çerçevedeki askeri tasarımlara karşı çıkmıştır¹²⁰. SNNC'in 1960'da ırk ayrımcılığını protesto etmek için başlattığı ve tüm güneyi saran oturma eylemi yüzyılın en önemli eylemlerindedir. Hareket tarzları itibariyle sivil itaatsizlik eylemi olan bu eylemler ırk ayrımcılığını sona erdirmiş ve siyahlara seçme seçilme hakkını tanıyan sürece eşlik etmiştir.

King, otobüs boykotu sonrasında Alabama'da ırkçılığa karşı şiddet dışı mücadelenin liderliğini üstlenmiş, bu nedenle defalarca hapse atılmıştır. Martin Luther King, 16 Nisan 1963'de Birmingham Hapishanesi'nden bir rahip dostuna yazdığı mektupta, şiddete dayanmayan bu yolu seçmesinin kişisel ve objektif nedenlerini tartışmakta, adaletsizlikleri yok etmek için gerçekleştirilecek kampanyasında dört temel adımdan söz etmektedir¹²¹:

- Adaletsizlikleri devam ettirmek değil keyfilikleri sona erdirmek
- Müzakerelerin yapılması
- Kendini eğitmek
- Doğrudan hareket.

---

¹¹⁹ Radikal, 31.08.2000.

¹²⁰ Lanston Hughes, Milton Meltzer, **A Pictorial History of Blackamericans**, Crown Publishers, New York, 1983, s. 322.

¹²¹ Mektubun orijinali için bkz. **Civil Disobedience: Theori and Practice**, Pegasus, Newyork, 1969.

King, mektubunda neden doğrudan harekete, oturma eylemlerine ve yürüyüşlere başvurulduğunu görüşmeler yoluyla sonuç almanın mümkün olup olmadığını tartışmaktadır. King'e göre şiddet dışı doğrudan eylem zaten görüşmelere zemin hazırlamak adına yapılmaktadır. Görüşmelere karşı çıkan şehir yönetimini, sorunu tartışmaya zorlayacak yapıcı gerginlik ortamından söz etmektedir. Kendisinin de açıkça belirttiği gibi doğrudan eylemlerle amaçlanan, kaçınılmaz biçimde görüşmeleri zorlayacak böyle bir kriz durumu yaratmaktır. Ancak King, doğrudan eylemlere katılanların krizin yaratıcıları olmadığını sadece krizi su üstüne çıkardıklarını¹²² vurgulamaktadır. King'in işaret ettiği nokta, adaletsizliğin kamuoyu şahitliğinde açıkça yapılan gösterilerle duyurulması gereğidir. Bu durumun, King'in eylemine esas kabul ettiği sivil itaatsizlik felsefesi ve yöntemini yansıttığı söylenebilir.

King'in düşüncesinde eğer adaletsizlik yöneticiler için pek önem taşıyorsa, kural ve kanunlara karşı itaatsizlikte ısrar etmek, adaletsizliğe uymaktan daha önemlidir. Adaletsizliğin daha önemli kılındığı Birmingham'da bu gerekçeyle siyahlara karşı yapılan sistematik ayrımcılığa meydan okumuştur¹²³. King'in bir lider olarak ortaya çıkmasında, dönemin kültür ve ahlak düzeyinin etkisinin bulunması kadar, dünyadaki parçalanmayla birlikte, eyleminin daha sınırlı bir çarpışma alanı içinde olduğu da göz ardı edilmemelidir.

III. MEKÂN VE ZAMAN İTİBARIYLA SİVİL İTAATSİZLİK OLAYLARI

Çalışmanın bu bölümünde sivil itaatsizlik olaylarında kullanılan başlıca eylem türleri ve dünyada bu tür eylemlerin kullanılması suretiyle gerçekleştirilen hak arama mücadelelerinden öne çıkanlar incelenecektir.

---

¹²²Martin Luther King, "Birmingham Cezaevi'nden Mektup", **Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik**, ss.190-208, s. 193-194.

¹²³Mark Storey "Naturism and Civil Disobedience", **Nature Life International**, No.15, Spring, 1999, ss.21-23, s.22.